

Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1949–1953 m.

Šio straipsnio tikslas – ištirti pagrindžio kovą su kolaboravimu, jos ypatumus paskutiniaisiais pasipriešinimo judėjimo metais. Stengtasi atskleisti partizanų veiklą siekiant sustabdyti kolektyvizaciją, kaip ir kodėl keitėsi kovos su valdžios bendradarbiais taktika, Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio vadovybės požiūris į kolaboravimu kaltintus asmenis. Keltas uždavinys nustatyti žuvusių represinių struktūrų narių, partinių ir sovietinių aktyvistų bei kolaboravimu kaltintų civilių gyventojų skaičių, apžvelgti LLKS teisinius norminius aktus, reglamentuojančius bausmes už politinius ir kriminalinius nusikaltimus.

IVADAS

Lietuvos pasipriešinimo judėjimo (1944–1953 m.) istorijos tyrimuose partizanų kova su kolaboravimu iki šiol nėra visapusiškai ir nešališkai nagrinėta. 1946–1948 m. įvykiai yra problemiškesni, kadangi susiję su pagrindžio pastangomis radikaliais metodais sustabdyti provincijos sovietizaciją ir civilių bendradarbiavimą. Tuomet partizanai kartais taikė (daugiausia Dzūkijoje) plataus masto baudžiamųjų akcijų taktiką, nukreiptą prieš sovietinius aktyvistus, įtariamus kolaboravimu civilius ir jų šeimas¹. Prevencinė ir baudžiamoji to laikotarpio rezistencijos vadovybės politika valdžios bendradarbių atžvilgiu dar laukia plataus ir išsamaus tyrimo. Šiame straipsnyje apsiribosime daug mažiau

problemišku paskutiniu kovų laikotarpiu (1949–1953 m.), kai visoje šalyje veikusius kovotojus suvienijo Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (toliau – LLKS) organizacija.

Laikotarpio pradžios kriterijai: 1) 1949 m. vasario 10 d. buvo įkurtas LLKS, pasiskelbęs aukščiausiąja politine ir karine tautos vadovybe, nurodęs tolesnio pasipriešinimo okupacinei valdžiai gaires ir, atsižvelgdamas į kintančią socialinę-politinę padėtį, suformulavęs naujus jo tikslus, uždavinius ir būdus; 2) 1949 m. pradžioje suaktyvėjo kova su spartėjančia masine kolektyvizacija. Nors stipriai nusilpęs, ginkluotas pasipriešinimas valdžiai tęsėsi iki 1953 m. rugpjūčio pabaigos, kai MGB sunaikino paskutinę vadovaujančiąją LLKS struktūrą – Žemaičių apygardos štabą. Su jo žūtimi baigėsi organizuotas pasipriešinimas. Pavienės partizanų grupės išsilaikė dar keletą metų, tačiau jos tarpusavio ryšių nepalaikė ir ginkluotų veiksmų nebevykdė. Šios aplinkybės lėmė straipsnio chronologines ribas.

Nepriklausomybės metų Lietuvos istorikų darbuose ir visuomenės pasisakymuose pasitaiko teiginių, esą paskutiniaisiais metais partizanai moraliai degradavo, ėmėsi beprasmių žudynių ir pasipriešinimas išsigimė². Pabandysime patikrinti šią hipotezę ir nustatyti, ar panašūs teiginiai turi pakankamą faktinį pagrindą. Pasistengsime išsiaiškinti, kokia buvo pagrindžio kovos su kolaborantais taktika, jos būdai ir priemonės paskutiniame pasipriešinimo etape.

Sovietinė istoriografija vykdė politinius ir ideologinius valdžios užsakymus. Jos tikslas buvo „demaskuoti“, apjuodinti partizanus ir visą pasipriešinimo sąjūdį. Siekiant sukompromituoti kovą dėl nepriklausomybės, melas ir faktai buvo sumaišyti į vientisą lydinį. Tendencinga faktų atranka – būdingas sovietinio laikotarpio istorikų metodologijos bruožas, todėl apie objektyvius mokslinius to meto tyrimus neverta kalbėti. Sovietinės istoriografijos sampratą geriausiai atskleidžia apibendrinantys Algirdo Rakūno ir Stasio Laurinaičio darbai³, kuriuose visiškai nutylimas lemiamas valstybės saugumo kariuomenės vaidmuo slopinant pasipriešinimą ir pavergiant Lietuvą. Norėta parodyti, kad pagrindį įveikė vien tik sovietų valdžiai atsidavę lietuviai, kuriuos, jei ne valstybės saugumo divizijos, partizanai būtų išvaikę gal per savaitę. Šiuose darbuose nemažai vietos skiriama „banditų“, „buožių“ pasipriešinimo „socialistinei kaimo gyvenimo pertvarkai“ aprašymui, minimos partizanų akcijos prieš komunistinės valdžios atstovus ir šalininkus.

Specialių studijų, nagrinėjančių kovos su kolaboravimu klausimus, istoriografijoje beveik nėra. Tarp emigrantų darbų pažymėtina Kęstučio Girniaus monografija „Partizanų kovos Lietuvoje“⁴, kurioje autorius aptarė ir analizavo partizanų kovą su tikrais ir tariamais kolaborantais. Pogrindžio vykdytų bausmių, kolaboravimo klausimai trumpai aptarti Nijolės Gaškaitės mokykloms parengtame vadovėlyje „Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai“⁵. Knygoje „Žuvusiųjų prezidentas“ N. Gaškaitė svarstė partizanų teisinių norminių aktų ir smurto klausimus⁶. Autorė parašė specialių straipsnių apie mirties bausmes saugumiečių slaptiesiems bendradarbiams, pasipriešinimo strategiją ir partizaninio karo aukų statistiką⁷. Kituose darbuose ji aptarė kovą su agentais ir sovietiniais pareigūnais, apžvelgė slaptųjų

bendradarbių rūšis, funkcijas, verbavimo motyvus ir būdus, apibendrinu kovą su kolaborantais⁸. Nagrinėdama partizanų bausmių teoriją ir praktiką, autorė pažymėjo, kad „jau atėjo laikas kalbėti apie vieną iš skaudžiausių to meto problemų, apie partizanų vykdytus mirties nuosprendžius“⁹.

Nepakeičiami, unikalūs ir teikiantys tikslų žinių apie kovos su kolaboravimu pobūdį, taktiką Suvalkijoje, Dzūkijoje ir Aukštaitijoje yra Tauro, Dainavos ir Vytauto apygardų dokumentai, skelbti rinkiniuose „Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952 m.)“¹⁰, „Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.)“¹¹, „Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė (1945–1950 m.)“¹².

Gausi ir autentiška medžiaga įvairiais kovos su valdžios bendradarbiais aspektais paskelbta profesionaliai sudarytame partizanų spaudos rinkinyje „Partizanai apie pasaulį, politiką ir save“¹³. Pogrindžio visuomeninių santykių teisinio reguliavimo tyrimams svarbūs LLKS vadovybės dokumentai, skelbiami leidinyje „LLKS teisiniai norminiai dokumentai“¹⁴.

Rašant straipsnį daugiausia remtasi pirmniais šaltiniais, kurių didžiausią dalį sudaro Lietuvos SSR slopinimo žinybų ir Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) Centro komiteto (toliau – LKP(b) CK) dokumentinė medžiaga, saugoma Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA). Be to, naudotasi LYA, Genocido aukų muziejaus (GAM) bei Tremties ir rezistencijos muziejaus (TRM) archyvuose saugomais įvairiais originaliais partizanų dokumentais. Pirminių šaltinių patikimumas nevienodas. Remtis saugumiečių dokumentais, kaip ir kitais šaltiniais, reikia kritiškai, bet jų negalima laikyti falsifikatais ir ignoruoti. Esant galimybei, laisvės kovotojų archyvų medžiaga buvo lyginama su tuos pačius įvykius nušviečiančiais represinių struktūrų dokumentais.

Kritiškas požiūris pasitelktas darbe panaudojant vertingas LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko Jono Žemaičio-Vytauto¹⁵ ir LLKS Ginkluotųjų pajėgų vado Adolfo Ramanausko-Vanago¹⁶ baudžiamąsias bylas.

Istorikai iki šiol nesusitarė dėl visiems priimtino kolaboravimo apibrėžimo. Pats terminas įsigalėjo, t. y. plačiau paplito viešojoje erdvėje, Prancūzijoje 1940 m. antrojoje pusėje. Vėliau kolaboravimo sąvoka buvo vartojama Olandijoje, Belgijoje, tačiau jos nėra tarptautinės teisės dokumentuose, ji nėra apibrėžta tarpvalstybinių konvencijų. Kolaboravimą prancūzai supranta kaip „bendradarbiavimą su okupuojančiąja valstybe veiklą Vokietijos naudai vokiečių okupacijos Prancūzijoje laikotarpiu 1940–1944 m.“¹⁷. K. Girnius kolaboravimą apibrėžia taip: „Tai tam tikras okupuotos šalies piliečio ryšys su okupacine valdžia, pasireiškiantis talkininkavimu ją įtvirtinant, susidorojant su jos oponentais ar bent juos neutralizuojant. Kolaboravimu laikytini, greta kitų, šie veiksmai: pirma, aktyvus dalyvavimas ar ėjimas atsakingų pareigų okupanto valdžios ir organizacijų struktūrose, antra, žmonių išdavimas ar įskundimas saugumo organams ir trečia, viešas valdžios nusikaltimų teisinimas.“¹⁸ Pastarąjį kolaboracinį veiksmą K. Girnius dažniausiai taiko inteligentijai, pavyzdžiui, turėdamas omenyje viešus, pritariančius pareiškimus po trėmimų ar kitų prievartos aktų. Šiame darbe laikysimės K. Girniaus kolaboravimo sampratos.

PASIPRIEŠINIMAS KOLEKTYVIZACIJAI

1949 m. prasidėjo paskutinis Lietuvos sovietizavimo etapas – masinė kolektyvizacija. Miestuose panaikinus privataus kapitalo įmones, nacionalizavus pramonę, individualūs, privačios nuosavybės teise valdomi

ūkiai liko vienintelė mažiausiai valdžios kontroliuojama erdvė. Lietuvos SSR vyriausybė signalą veikti gavo dar prieš pusantų metų – VKP(b) CK 1947 m. gegužės 21 d. priėmė nutarimą „Dėl kolūkinės statybos Lietuvos, Latvijos ir Estijos TSR“. Jame buvo išdėstyti kolūkių kūrimo principai. Lietuvoje kolektyvizacijos pradžia padaryta 1948 m. kovo 20 d., kai LKP(b) CK ir Ministrų Taryba paskelbė direktyvą „Dėl kolūkių organizavimo Lietuvos TSR“. Slogi artėjančios nelaimės nuotaika persmelkė visą kaimą. Tiesa, kolūkiai pradėti kurti gerokai anksčiau – tų pačių metų sausio mėn. jau buvo suburta 20 kolūkių (juos sudarė 296 kiemai), tačiau dar nebuvo atėjęs laikas sparčiam ir visuotiniam ūkininkų varymui į kolektyvinius ūkius. Iki 1949 m. pradžios (sausio mėn.) iš viso buvo sukurta 614 kolūkių (3,9 proc. visų ūkių)¹⁹.

Kaime sovietų valdžios diegiama kolektyvinio ūkininkavimo sistema buvo nuolatinis partizanų taikiny. Partizanai jautė prislėgtą kaimo gyventojų būseną ir puikiai išsivaidavo kolektyvizacijos padarinius ateityje. Viename atsišaukime į gyventojus buvo rašoma: „Nekalbant apie kolektyvinio bado grėsmę ir sunkias pragyvenimo sąlygas, jūs netenkate ne tik tėvų ir senelių įgyto turto, bet ir didžiausio turto – savo asmens laisvės ir iniciatyvos, savistovumo ir savarankiškumo, jūs tampate beteisiais baudžiauninkais, kolchozų viršininkų pastumdėliais.“²⁰

1948 m. gegužės mėn. masiškai ištremta apie 40 tūkst. pasiturinčių ūkininkų ir pasipriešinimo dalyvių šeimų narių. Trėmimai ruošė dirvą būsimai esminei kaimo gyvenimo pertvarkai ir turėjo atlikti prevencijos funkciją. Komunistų partijos vadovybė manė tokiu būdu užkirsianti kelią galimiems neklusnumo poreikiams. Trėmimai kaimo žmones stipriai įbaugino, todėl, atėjus masinės kolektyvizacijos laikui, mažai kas bandė priešintis. Daugelis buvo priversti paklusti

ūkiniai sovietų politikai, priimti politinę sistemą kaip neišvengiamą blogį. Ūkininkai vis dažniau atsisakydavo remti partizanus, bent taip stengdamiesi išvengti Sibiro.

Pogrindžio veiksmų prieš kolūkių organizatorius imtasi gerokai anksčiau nei pradėta masinė kolektyvizacija. Nuo 1947 m. spalio 1 d. iki 1949 m. sausio 15 d. partizanai pasmerkė myriop 4 kolūkių pirmininkus ir brigadininkus, 26 kolūkiečius ir jų šeimų narius. Iš 4 kolūkių buvo konfiskuota įvairaus turto: 41 arklys, 15 karvių, 90 kiaulių, 2175 kg grūdų²¹. 1948 m. spalio pradžioje, reaguodamas į laikraščiuose išspausdintą LKP(b) CK nutarimą dėl kolūkių organizavimo, Prisikėlimo apygardos vadas Leonardas Grigonis-Užpalis uždraudė gyventojams stoti į kolektyvinius ūkius ar kaip nors prisidėti prie jų kūrimo. Atsišaukime į gyventojus L. Grigonis-Užpalis perspėjo, kad tie, kurie savo noru bei nerodydami pasipriešinimo į juos stos, bus atiduodami, „kaip nusikaltę pagalbos teikimu priešui, karo lauko teismui, o jų turtas konfiskuojamas“. Karo lauko teismas turėjo bausti šio įsakymo nevykdančius asmenis aukščiausia bausme pakariant arba sušaudant²². Šis rūstus perspėjimas buvo vykdomas – pirmieji stojantys į kolūkius ūkininkai, aktyviai palaikantys kolektyvizaciją, buvo šaudomi, kartais su visa šeima. Tokie atvejai būdingi visai Lietuvai.

Daugiau kaip per ketverius aršios kovos metus ginkluotas pogrindis patyrė daug nuostolių, tačiau 1949 m. pradžioje dar buvo veiksmingas. Devyniose apygardose veikė apie 2090 partizanų²³ (20 rinktinių, 178 būriai)²⁴. Vietinių ginkluotų kolaborantų pajėgos buvo net 7 kartus didesnės. 1949 m. balandžio mėn. LSSR MGB pavaldūs buvo 7319 sričių, kurie veikė 41 būryje, taip pat 946 paramos (savigynos) grupės (7606 ginkluoti asmenys)²⁵. Gausėjo stojančiųjų į komunistų partiją. Vasarą 288 valsčiuose (iš 320) veikė LKP valsčių komitetai²⁶.

1949 m. vasario 10 d. tarp Radviliškio ir Baisogalos įvyko svarbus pasipriešinimo judėjimo istorijos įvykis – Pietų, Vakarų ir Rytų Lietuvos sričių partizanų vadai įkūrė visą pagrindį vienijančią organizaciją – Lietuvos laisvės kovos sąjūdį. Minaičių kaime dešimt dienų posėdžiavę partizanų vadai aptarė tolesnio pasipriešinimo okupacinei valdžiai gaires, taktiką, uždavinius ir būdus. Posėdyje buvo priimta politinė deklaracija, kuri aukščiausiaja Lietuvos politine ir karine valdžia (Lietuvos Respublikos Vyriausybė pogrindyje) paskelbė vyriausiąją partizanų vadovybę. Komunistų partiją deklaracija skelbė neteisėta, o asmenis, bolševikų arba vokiečių okupacijos metu išdavusius Tėvynę bendradarbiavimu su priešu, savo veiksmais ar įtaka pakenkusius tautos išsilaisvinimo kovai, susitepusius išdavystėmis ar krauju, atsakingus nepriklausomos Lietuvos teismui²⁷. Nėra jokios abejonės, kad sovietų valdžia Lietuvoje buvo neteisėta, o partizanų – teisėta. Lietuvos Respublikos Seimas 1999 m. priėmė Įstatymą dėl Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos, kurio 2 straipsnis skelbia: „Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Taryba, priimdama 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją [...], buvo aukščiausioji politinė ir karinė struktūra, vadovaujanti šiai kovai, vienintelė teisėta valdžia okupuotos Lietuvos teritorijoje.“ Be to, pati deklaracija pripažįstama Lietuvos Respublikos teisės aktu. Tai reiškia, kad partizanų vadovybės nurodymai ir įsakymai krašto žmonėms buvo privalomi, jų pažeidimas, ignoravimas ir nesilaikymas užtraukė baudžiamąją atsakomybę, o ypač sunkiais atvejais – mirties bausmę. LLKS Tarybos nutarimas dėl laisvės kovotojų ir gyventojų santykių pobūdžio nedviprasmiškai apibrėžė teisinę komunistų ir kitų politinių priešininkų padėtį: „VKP(b) nariai, ginkluoti okupacinės valdžios pareigūnai ir visi kiti tautai priešiškais tikslais apginkluoti asme-

nys skaitomi lietuvių tautos priešais ir todėl iškrenta už neliečiamumo ribų.²⁸

Siekdama sustabdyti kolektyvizaciją, LLKS vadovybė 1949 m. pradžioje visiems kovotojų daliniams iškėlė šiuos taktinius uždavinius: 1) uolius kolūkių pareigūnus ir jų kūrimo iniciatorius – aktyvistus – bausti mirtimi; 2) tarp ūkininkų plėsti propagandą priešintis kolektyvizacijai; 3) kolektyvinių ūkių pirmininkus ir kitus pareigūnus priversti atsisakyti savo pareigų.

Be to, vadams buvo suteikta teisė įsakyti „nepatikimiems gyventojams išsikelti į miestus“²⁹. Taigi šis lojalių sovietams asmenų persekiojimo būdas rodo gerokai pakitusias vadų nuostatas.

Partizanų vadų sąskrydžio metu neapėitas ir drausmės klausimas. LLKS Tarybos prezidiumas kreipimesi į sąjūdžio dalyvius ir visus krašto gyventojus pripažino, kad „okupantai, ilgam laikui paralyžiavus sąjūdžio organizuotumą, per savo agentus ir panaudodami kai kur į sąjūdžio laisvės kovotojų eiles įsiskverbusį piktos valios elementą, yra iššaukę kai kur sąjūdžio dvasiai nepateisnamų veiksmų“, todėl sąjūdžio vadovybė, „remiama visų sveikųjų sąjūdžio jėgų“, ėmėsi atsakomybės ir „visomis įmanomomis priemonėmis kovos su laisvės kovotojų partizanų tarpe esančių ar tuo vardu prisidengiančių asmenų piktos valios pasireiškimais ar saviavaliavimais“³⁰. LLKS Gynybos pajėgų vadas pulkininkas leitenantas A. Ramanauskas-Vanagas atsiminimuose visai pagrįstai atkreipė dėmesį į tai, kad atsakomybė už nekaltas aukas krinta ir ant paprastų kaimiečių, kurie kerštaudami už būtas ir nebūtas kaltes sumaniai pasinaudodavo proga sunaikinti asmeninius priešus. Jis rašė: „O juk mums žinoma, kad žmogus žmogui yra vilkas. Šis posakis dera daugumai žmonių. Tenka pabrėžti, kad gyventojų kerštingumo jausmas mažai valdomas. Ypač kolūkinėje santvarkoje okupantas stengiasi ugdyti kerštingumo

ir vieni kitų skundimo jausmą. O žmonės greičiau paseka blogu negu geru. Dažniausiai atsitinka taip, kad įvairiausi kolūkiniai ginčai vėliau panaudojami asmeniniam atkeršijimui. Asmeninėms sąskaitoms suvesti būdavo griebiamasi įvairiausių būdų. Vieni kaimynus įduodavo rusams, kiti partizanams. Skundimai, žinoma, būdavo jau grynai politinio pobūdžio. Sugalvotieji įrodymai dažnai būdavo taip įtikinami, kad ir partizanai būdavo suklaidinami. Ypač nesunku apsirikti buvo tada, kai paliudijimai būdavo duodami keliems kaimynams susitarus iš anksto. Kaip tik buvo reikalinga partizanus paruošti ir pamokyti, kad išvengtų tokių ir panašių klaidų.“³¹ A. Ramanausko-Vanago žodžius patvirtina ir kiti šaltiniai, liudijantys liūdną tiesą, kad nedori kaimo žmonės manipuliudavo kaltinimais išdavystė, suklaidindavo partizanus ir taip sunaikindavo sau nepalankius asmenis.

1949 m. gegužės pradžioje LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas J. Žemaitis-Vytautas išsiuntė Pietų, Rytų ir Vakarų sričių vadams nurodymą dėl kovos su kolektyvizacija. Jis įsakė pagrindžio spaudoje, atsišaukimais ir žodžiu „energingai raginti gyventojus nepasiduoti varomiems į kolchozus“. Taip pat nurodė neleisti apsigyventi kolūkiuose bolševikų iš kitur atkeltiems asmenims. Tėvūnijų vadams įsakyta sunaikinti bent vieną iš žymiausių jų tėvūnijos „kolchozų organizatorių – apskrities ar valsčiaus partijos sekretorių (partorgą) ar kitą tolygiai kenksmingą bolševikinį pareigūną“³². Sričių vadai šią direktyvą išsiuntė apygardų vadams³³.

Su kolūkių organizatoriais buvo be gailėsčio kovojama visoje Lietuvoje. Šiaurės Rytų Lietuvos srities vadas Antanas Slučka-Šarūnas 1949 m. kovo 15 d. išleido įsakymą, kuriuo remdamiesi Vytauto apygardos Lokio rinktinės partizanai pradėjo plačią antikolūkinę kampaniją: iki metų pabaigos sušaudė 14 aktyvistų ir jų šeimos narių, kolūkių kūrimo

iniciatoriams plikai kirpo galvas, sovietų santvarkai palankiems sentikiams skuto barzdas³⁴. Gegužės 24 d. partizanai sušaudė Šiaulių valsčiaus Daušiškių pradinės mokyklos vedėją, LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatę Pranę Jankutę, kuri valsčiuje energingai organizavo 5 kolūkius³⁵. Rugpjūčio mėn. LLKS vardu išėjo įsakymas gyventojams, nurodantis kolūkių pirmininkams, brigadininkams, grandinininkams ir valdybų nariams atsistatydinti iš pareigų. Ginkluota kolūkių apsauga turėjo kuo skubiausiai grąžinti jai išduotus ginklus, antraip buvo žadama nuginkluoti, o pasipriešinusiuosius – sušaudyti. Partizanai negarantavo gyvybės tiems, kurie gyveno su ginkluotais asmenimis. Už įsakymo nevykdymą žadėjo bausti pinigineis bandomis arba mirtimi³⁶.

1949 m. lapkričio 6 d. dviejuose Ukmergės apskrities Deltuvos valsčiaus kaimuose³⁷ Vyčio apygardos 3-iojo rajono (rinktinės) Algio būrys sunaikino 3 kolūkiečių šeimas (15 žmonių). Tarp žuvusiųjų: Veronika Plinskienė³⁸ ir 7 jos vaikai nuo 4 iki 16 metų amžiaus³⁹. Šeimos galva Plinskus buvo tik sužeistas. Galimas daiktas, jog po šaudymo jis buvo palaikytas miręs, todėl ir išliko gyvas. Taip pat žuvo Kazys Andriūnas⁴⁰ ir 3 jo dukros: viena jų suaugusi, kitos – 10 ir 4 metų. Dar žuvo Kazys Gricas, jo žmona ir 2 metų anūkas⁴¹. Kol kas nenustatyta, kieno sumanymu, kokiais sumetimais vadovaujantis buvo įvykdytas šis antpuolis. Reikėtų atlikti specialų tyrimą. Vargu ar antpuolį galėjo sankcionuoti apygardos, rinktinės lygio vadovybė. Neabejotina, kad šis įvykis vertintinas kaip ekscesas, nukrypimas nuo LLKS Baudžiamojo statuto normų. Algio būrys ir ankstesniais metais pasižymė-

jo kaip kriminalinės pakraipos asmenų gauja (apie tai rašyta anksčiau), tik neaišku, kodėl aukštesnieji vadai nesiėmė jokių priemonių jam likviduoti.

Ginkluotas pogrindis puolimų metu 1949 m. iš viso nukovė 1018 žmonių, iš jų 122 – partinio ir sovietinio aktyvo. Saugumiečių duomenimis, žuvo 27 valsčių tarybų deputatai, 5 valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkai ir jų pavaduotojai, 1 valsčiaus vykdomojo komiteto sekretorius, 37 apylinkių tarybų pirmininkai ir jų pavaduotojai, 22 apylinkių tarybų sekretoriai, 7 apylinkių vykdomųjų komitetų instruktoriai, 3 komsorgai, 14 apskričių ir valsčių vykdomųjų komitetų instruktorių, 42 kolūkių pirmininkai ir žemės ūkio bendrijų nariai, 14 kitų sovietinio aktyvo narių, 1 savigynos grupės narys. Be to, žuvo 2 MGB darbuotojai, 18 MVD ir milicijos darbuotojų, 8 MGB vidaus kariuomenės kariškiai, 2 sovietinės kariuomenės kariškiai, 21 stribas. Prie žuvusių civilių priskiriami šie asmenys: 4 stribų ir savigynos grupių dalyvių šeimos nariai, 18 partinio ir sovietinio aktyvo šeimos narių, 227 kolūkiečiai, jų šeimos nariai ir tarybinių ūkių darbuotojai, 193 vargingieji, naujakuriai ir jų šeimos nariai, 278 vidutiniokai ir jų šeimos nariai, 34 pasiturintys ūkininkai ir jų šeimos nariai, 15 darbininkų ir jų šeimos narių, 29 tarnautojai ir jų šeimos nariai, 22 pogrindžio rėmėjai, ryšininkai ir jų šeimos nariai, 7 legalizuoti partizanai, 12 kitų piliečių ir jų šeimos narių. Iš žuvusių civilių 20 buvo komunistai ir kandidatai į VKP(b) narius, 25 komjaunuoliai. Trys žmonės buvo išsivesti į nelaisvę ir dingo be žinios (juos tikriausiai galima laikyti žuvusiais)⁴².

1 lentelė. 1949 m. partizanų antpuolių metu nukautų ir sušaudytų žmonių skaičius

Eil. Nr.	Apskritis	Skaičius
1.	Alytaus	65
2.	Anykščių	21
3.	Biržų	7
4.	Joniškio	19
5.	Jurbarko	19
6.	Kaišiadorių	4
7.	Kalvarijos	22
8.	Kauno m. ir aps.	31
9.	Kelmės	10
10.	Kėdainių	37
11.	Klaipėdos	23
12.	Kretingos	38
13.	Kupiškio	51
14.	Kuršėnų	9
15.	Lazdijų	83
16.	Marijampolės	10
17.	Mažeikių	10
18.	Pagėgių	–
19.	Panevėžio	32
20.	Pasvalio	3
21.	Plungės	32
22.	Prienų	24
23.	Radviliškio	23
24.	Raseinių	46
25.	Rietavo	27
26.	Rokiškio	14
27.	Šakių	30
28.	Šiaulių	19
29.	Šilutės	32
30.	Širvintų	4
31.	Švenčionių	6
32.	Tauragės	61
33.	Telšių	18
34.	Trakų	14
35.	Ukmergės	76
36.	Utenos	34
37.	Varėnos	45
38.	Vilkaviškio	1
39.	Vilkijos	17
40.	Vilniaus aps.	4
41.	Vilniaus m.	–
42.	Zarasų	7
	Iš viso	1028

1 lentelės paaiškinimas. 1949 m. sausio 1–1949 m. gruodžio 23 d. duomenys. Į bendrą nukautų ir sušaudytų asmenų skaičių įeina MGB-MVD darbuotojai, MGB kariuomenės ir Sovietinės armijos kariškiai, stribai, partiniai ir sovietiniai aktyvistai bei kolaboravimu kaltinti civiliai gyventojai. Didžiąją bendro skaičiaus dalį sudaro civiliai. Didžiausi lentelės skaičiai paryškinti. Brūkšnys rodo, kad žuvusiųjų nėra.

Šaltiniai: LSSR MGB 2N valdybos viršininko plk. I. Počkajaus 1949 m. gruodžio mėn. pažyma apie LSSR MGB organų darbo rezultatus, užregistruotus banditinius išpuolius ir netektis jų metu nuo 1949 m. sausio 1 d. iki 1949 m. gruodžio 1 d., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 320, l. 278–279; laikinai einančio LSSR MGB 2N valdybos viršininko pareigas pplk. Odincovo 1949 m. gruodžio 24 d. pažyma apie LSSR organų darbo rezultatus, užregistruotus banditinius išpuolius ir netektis jų metu nuo 1949 m. gruodžio 1 d. iki 1949 m. gruodžio 23 d., *ibid.*, l. 284–285.

Iš 1 lentelės matyti, kad 1949 m. partizanai aktyviausiai veikė Lazdijų apskrityje (nukauti ir sušaudyti 83 žmonės). Toliau atitinkamai eina Ukmergės – 76, Alytaus – 65, Tauragės – 61, Kupiškio – 51 ir Raseinių apskritys – 46 žuvusieji.

Paskutiniaisiais kovos metais pagrindžiui atsitiktinai pavyko nukauti kelis aukšto rango pareigūnus. 1950 m. rugpjūčio 2 d. Šilalės rajone buvo sugautas ir sušaudytas iš rajono centro važiuojęs LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas Pranas Šimašius, o spalio 19 d. Skaudvilės rajone per susišaudymą su stribų apsauga partizanai nukovė LSSR žemės ūkio ministro pavaduotoją Povilą Tryčių⁴³. Šis vadovaujantis ministerijos darbuotojas buvo aukščiausias pareigas ėjęs LKP(b) CK nomenklatūros atstovas, kurį partizanams pavyko nukauti.

Ilgiausiai kovotojų pajėgas ir organizacines struktūras išlaikiusi Žemaičių apygarda net 1951–1953 m. palyginti veiksmingai kovojo su vienkiemių sistemos griovimu, baudė aršesnius kolūkių pirmininkus. 1951 m. sausio

mėn. Žemaičių apygardos vadas Vladas Montvydas-Žemaitis išleido įsakymą gyventojams, kuriame pažymėjo, kad priešas kolūkiečių susirinkimuose renka parašus dėl pavienių ūkių pastatų nugriovimo ir perkėlimo į grupines sodybas – „kolchozų centrus“. Apygardos vadas uždraudė gyventojams pasirašinėti, o partizanams nurodė pasirašiusiuosius bausti bauda „iki 500 rublių arba dvigubai daugiau natūra“. Taip pat buvo įsakyta ginkluotus ar sovietinės valdžios pareigūnus, vykdančius ūkio pastatų griovimą, šaudyti vietoje be teismo, o kolūkių pirmininkus, pirmūnus, propaguotojus, griauinančius vienkiemius ar agituojančius už jų griovimą, perduoti karo lauko teismui. Atvežtus į grupines sodybas pastatus ar medžiagas buvo nurodyta deginti⁴⁴. Panašų įsakymą vasario mėn. išleido Kęstučio apygardos vadas Antanas Bakšys-Germantas⁴⁵. Šie įsakymai 1951–1952 m. buvo vykdomi – sodybų perkėlimas vyko labai sunkiai arba iš viso nevyko⁴⁶. Perkeltos sodybos buvo padeginėjamos, o aktyvesni kolūkių pirmininkai jautėsi labai nesaugiai. Tokia pat kovos su kolektyvinių gyvenviečių kūriniu taktika Žemaičių apygardoje buvo numatyta net 1953 m.⁴⁷

Paskutinę plataus masto akciją prieš kolūkių administraciją Prisikėlimo apygardos Kunigaikščio Žvelgaičio ir Lietuvos žaliosios rinktinių būriai įvykdė 1951 m. naktį į rugsėjo 1 d. Tąkart 4 rajonuose partizanai mirties bausmę įvykdė 17 kolaboravimu kaltintų žmonių. Šiaulių ir Joniškio rajonų riboje, Stepeikių kaime, Audros būrys sušaudė „Spartuolio“ kolūkio pirmininką komunistą Juozą Kriaučiūną ir buvusį stribą Marijoną Urmoną. Noreikių, Mantaičių ir Daugėlaičių kaimuose tas pats būrys sušaudė „Raudonosios vėliavos“ kolūkio statybos brigados brigadininką komunistą Joną Daugėlą, kolūkiečius Jurgį Mitkų ir Emiliją Birutytę. Kuršėnų rajono Virbučių, Paeželių

ir Kubelių kaimuose Granito ir Griunvaldo būriai sušaudė apylinkės tarybos pirmininką Antaną Orbaką, jo pavaduotoją Tatjaną Vasilkovą, vidurinės mokyklos vedėją Juozą Brikštą, kolūkiečius Bonifacą Beniką, Praną Steponavičių, jo žmoną Ievą, 3 pilnametystės sulaukusius jų vaikus ir kolūkio brigadininką Joną Slavinską. Akmenės rajono Žardelių ir Kinkų kaimuose partizanai nušovė „Didvyrio“ kolūkio brigadininkę Apoloniją Kaustytę ir Anastaziją Petkutę⁴⁸. Prisikėlimo apygardos akciją galima traktuoti kaip aukštesniosios vadovybės suplanuotą baudžiamąją operaciją. Jos metu daugiausia žuvo kolūkių aktyvistai, tačiau nebuvo nužudyta nė vieno vaiko ar nepilnamečio.

1951 m. pogrindis surengė 187 išpuolius, kurių metu nukovė arba nužudė 272 asmenis, iš jų 10 apylinkių tarybų pirmininkų, 23 kolūkių pirmininkus, 31 slaptąjį bendradarbį, 1 MGB darbuotoją, 4 MVD darbuotojus ir 6 stribus. Partizanai 31 kartą padegė kolūkių pastatus ir susprogdino tribūną Tauragėje⁴⁹. Šie duomenys rodo, kad sunaikinti agentai ir informatoriai sudarė tik 15 proc. iš 209 tais metais partizanų sušaudytų civilių gyventojų⁵⁰.

Per pirmąją 1952 m. pusmetį partizanai įvykdė 48 antpuolius prieš tikrus ar tariamus kolaborantus. Jų metu žuvo 13 apylinkių aktyvistų (apylinkių tarybų pirmininkų, kolūkių pirmininkų ir kt.), 15 eilinių kolūkiečių, 2 darbininkai ir 1 ūkininkas. Gavus neteisingos informacijos ir dėl nepakanamos įvykių analizės žūdavo niekuo dėti žmonės ar net pasipriešinimo dalyviai. Įtarę pradėjus teikti žinias saugumiečiams, partizanai per pusmetį sušaudė 18 savo rėmėjų, ryšininkų ir rezervininkų, iš kurių tik 3 buvo MGB slaptieji bendradarbiai⁵¹. Tai buvo ne tik žuvusiųjų artimųjų tragedija, bet ir didelė pačių partizanų nelaimė, tik nežinojimas neleido jos pajusti. Akivaizdu, kad partizanai sumaniai klaidino emgėbistai, jų slap-

tieji bendradarbiai ir aplinkiniai gyventojai. Saugumiečių globojamiems informatoriams dažniausiai pavykdavo išvengti kulkos, nes su jais buvo dirbama labai profesionaliai.

1952 m. iš viso žuvo 3 apylinkių tarybų pirmininkai, 3 apylinkių tarybų sekretoriai, 9 kolūkių pirmininkai, jų pavaduotojai ir brigadininkai, 10 apylinkių tarnautojų (tarp jų – tarybinio ūkio direktorius, mokytojas, klubo-skaityklos vedėjas, politinio skyriaus sekretorius, finansų darbuotojai, žemės matininkas ir kt.)⁵².

Vis dėlto kolūkių kūrimo buvo neįmanoma sustabdyti. 1950 m. pabaigoje prievarta suburti 6032 kolūkiai (sujungta 229 390, t. y. 62,4 proc., visų ūkių)⁵³. Vykstantys socialiniai, ideologiniai ir ūkiniai pokyčiai nenumaldomai keitė visą kaimo gyvenimo sanklodą. 1951 m. pabaigoje–1952 m. pradžioje į kolūkius buvo prievarta sujungta 343,2 tūkst. valstiečių ūkių, t. y. 93,8 proc. viso jų skaičiaus. Visiškai neefektyvi kolektyvinio žemės dirbimo sistema kėlė kolūkiečiams bado pavojų. Partizanams pasidarė dar sunkiau apsirūpinti daiktais ir maistu. 1952 m. rugsėjo mėn. vykęs LKP VII suvažiavimas pažymėjo, kad Sovietų Lietuvoje nugalėjo kolūkinė santvarka, t. y. respublikos žemės ūkyje „visiškai įsigalėjo socialistiniai gamybiniai santykiai“⁵⁴. Kitais žodžiais, baigėsi Lietuvos sovietizavimas. Ginkluotas pasipriešinimas galutinai neteko socialinės bazės teikiamo materialinio pagrindo.

POGRINDŽIO TEISINIŲ NORMINIŲ AKTŲ SUVIENODINIMAS

1949 m. vasario 10 d. įkūrus LLKS, pagrindžio centralizacijos procesas pasibaigė. Kartu galutinai susiformavo partizanų viešųjų santykių reguliavimo taisyklės. LLKS, kaip aukščiausioji Lietuvos politinė ir karinė vadovybė, suvienodino visuomeninius

santykius reguliuojančius aktus ir galutinai įteisino bausmių vykdymo tvarką. Visos partizanų apygardos privalėjo vadovautis LLKS Baudžiamuoju statutu ir kitais centrinės vadovybės priimtais teisiniais dokumentais. LLKS Baudžiamasis statutas buvo visų apygardų baudžiamosios teisės plėtros vaisius, apimantis vertingiausias partizanų vadų pastabas, pataisymus ir vieningai priimtas. LLKS Tarybos prezidiumo Visuomeninės dalies viršininkas mokytojas Juozas Šibaila-Merainis 1950 m. Tarybos biuletenyje rašė: „Statutų reikalas sąjūdžiui buvo aktualus nuo pat jo organizuotos veiklos pradžios. Šį reikalą gyvai jausdami, paskirai veikią sąjūdžio org. vn-tai pasigamino reikiamus statutus, nuostatus, taisykles bei instrukcijas ir jais vadovavosi savo veikloje. [...] S-džio centralizavimosi proceso eigoje org. vn-tams palaipsniui susijungiant vis į stambesnes formacijas, paskirų susijungiančių org. vn-tų geriausioji statutinė medžiaga buvo apibendrinama ir pritaikoma visiems susijungusiems org. vn-tams. Daugumoje atvejų stambesnės formacijos statutų pagrindus sudarydavo vieno kurio pranašesnio org. vn-to, įeinančio į šios formacijos sudėtį, jau anksčiau turėtoji statutinė medžiaga. Taip, pvz., Vakarų srities visų org. vn-tų nuostatų, taisyklių ir kt. pagrindu buvo paimta Kęstučio apygardos turėtoji statutinė medžiaga, Pietų Lietuvos srities – Tauro apygardos turėtoji medžiaga ir t. t.“⁵⁵

LLKS Baudžiamasis statutas įsigaliojo 1949 m. spalio 10 d.⁵⁶ Statuto bendrojoje dalyje sakoma: „Kiekvienas asmuo, Lietuvos ar svetimos valstybės pilietis, veikias prieš lietuvių tautos interesus arba savo veiksmais darąs ypatingą žalą lietuvių tautos dvasinėms vertybėms ar materialinėms gėrybėms, yra baudžiamas.“⁵⁷ Bausmių rūšys buvo dvi – įspėjimas ir mirties bausmė. Pažymėtina, kad mirties bausmė buvo numatyta bausti anaipol ne visus kolaborantus, o tik

valdžios pareigūnus, „ypatingai žiauriai [išskirta mano. – M. P.] vykdžiusius okupacinės valdžios priemones“, nukreiptas prieš vietos gyventojus⁵⁸. Ši nuostata rodo bandymą švelninti kovos su kolaborantais taktiką. Be to, mirties bausme turėjo būti baudžiama už šnipinėjimą, plėšikavimą, taip pat jei asmuo „nusikalto, iš keršto arba savanaudiškumo sumetimais įskundinėjęs gyventojus okupacinės valdžios organams, kai dėl jo įskundimų ne mažiau kaip du gyventojai buvo ar yra kalinami arba ištremti“. Dalį nubaustų asmenų turto buvo galima konfiskuoti. Taip pat statute nurodoma, jog „kas, naudodamasis savo padėtimi, sąmoningai stengiasi išrauti iš lietuvių širdies tautinę sąmonę ir įskiepyti jam nutautinimo dvasią, tas baudžiamas mirties bausme“⁵⁹. LLKS Baudžiamųjų nuostatų 48 straipsnis skelbė: „Kas nusikalto tyčia įvykdęs žmogžudystę (nenusikaltusio asmens), tas baudžiamas mirties bausme.“⁶⁰

Pasipriešinimo pabaigoje LLKS Baudžiamųjų statuto straipsniai buvo ne kartą atitinkamai panaudoti. 1949 m. birželio mėn. buvę Dainavos apygardos Kazimieraičio rinktinės partizanai Alfonsas Bucevičius-Studentas, Julius Jarmalavičius-Tankistas ir Stasys Burneika-Vyturys LLKS Gynybos pajėgų vado A. Ramanausko-Vanago sudaryto karo lauko teismo buvo sušaudyti už žmonių plėšimą, palaidą gyvenimą ir „nepagrįstus nužudymus“⁶¹. Už daugelį nepateisinamų susidorojimų myriop buvo nuteistas Dzūkų grupės vadas Vanagas, tačiau jam pavyko pabėgti⁶². 1949 m. Tauro apygardoje dar veikė centrinis karo lauko teismas, į kurio sudėtį įėjo apygardos prokuroras⁶³, tačiau apie šio teismo priimtus sprendimus nieko nežinoma.

Nors rečiau nei ankstesniais metais, kai kurie mažai vadovybės paisantys partizanai nusižengdavo vidaus taisyklėms ir vykdavo ekscesus. 1949 m. gegužės 17 d. Kretingos apskrities Mosėdžio valsčiuje partizanai su-

šaudė apylinkės tarybos sekretorę Bičkienę ir 5 jos šeimos narius: kolūkiečių vyrą, 2 sūnus ir 2 dukteris, kitus 3 vaikus primušė⁶⁴. Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės Vyčio tėvūnijos teritorijoje tų pačių metų rudenį buvo nužudytas visiškai nekaltas ūkininkas su vaiku, atvažiavę į mišką malkauti. Vietiniai gyventojai pasmerkė tos apylinkės kovotojus, kurie, nubausdami kaltininkus, bandė reabilituotis. 1950 m. liepos 12 d. tos pačios tėvūnijos kovotojai sunaikino dviejų žuvusių brolių partizanų 4 asmenų šeimą. Kaip rašė rinktinės vadas, „po įvykio žmonės taip didžiausiai pasipiktino ir galbūt ne vienas taurus lietuvis, prieš tai rėmęs kovotojus, nuo jų atšals ir net gali susidėti su priešu“. Tos dvi šeimos tariamai buvo susektos dirbančios informatoriais, tačiau, vado nuomone, „tai nereiškia, kad jie visi kalti, ir kodėl gi neatsižvelgta į tai, kad tos šeimos sūnūs jau dėl bendro reikalo padėjo galvas“. Abiem sušaudyme dalyvavusiems kovotojams buvo pareikštas papeikimas ir griežtas paskutinis išspėjimas. Ateityje pasikartojus panašioms įvykiams, kaltininkus buvo žadama atiduoti karo lauko teismui⁶⁵. Vėliau tėvūnijų vadams buvo įsakyta visiems baudžiamiems asmenims pradėti bylas, priimti nutarimą ir pasiūsti į rinktinės štabą, kad „būtų tas nutarimas patvirtintas, o po to vykdyti, kas nutarta“⁶⁶. Apibendrinant pasakytina, kad, nepaisant išimčių, negalima kalbėti apie paskutiniuosius pasipriešinimo metais padažnėjusias beprasmes taikių gyventojų žudynes.

1951 m. vasario mėn. Pietų Lietuvos srities vadas Sergijus Staniškis-Viltis parengė LLKS Teismų nuostatų projektą ir LLKS Drausmės statutą bei nurodė apygardoms nuo balandžio 1 d. jais vadovautis. Taip pat įsakė griežtai vadovautis LLKS Baudžiamųjų nuostatų projektu, o srities apygardose iki tol veikusių atskirus teismų nuostatus ir LLKS Baudžiamąjį statutą paskelbė nusto-

jusius galios⁶⁷. Nežinoma, ar S. Staniškis-Viltis buvo suderinęs šiuos pakeitimus su LLKS Tarybos prezidiumu, ar tai buvo jo asmeniniai veiksmai. 1952 m. liepos mėn. S. Staniškio-Vilties paskirtas organizacinis teismas nagrinėjo Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės Vyčio tėvūnijos partizano B. Petkevičiaus-Pipiro bylą. Partizanas buvo kaltinamas neteisėtu, „nepilnai išaiškintu“ kolaborantų sušaudymu, „chuliganizmu“, „savavališku pasišalinimu iš dalinio ir į jį negrįžimu“. Teismas, tuometinėmis aplinkybėmis negalėdamas nustatyti, ar partizanas įvykdė neteisėtą žmogžudystę, paliko jį teisti jau atgavus nepriklausomybę, tačiau atėmė iš jo puskarininkio laipsnį ir pašalino iš LLKS organizacijos be teisės vėl kada į ją grįžti⁶⁸.

1951 m. birželio mėn. LLKS gynybos pajėgų štabo Žvalgybos skyriaus viršininkas J. Lukša-Mykolaitis pakartotinai išleido patobulintą instrukciją Nr. 4, skirtą persekiojamiems ir baudžiamiems asmenims. Joje nurodoma, kad visiems civiliams, įtariamais „varant priešišką“ veiklą lietuvių tautos ir LLKS atžvilgiu, turi būti pradedama „persekiojamų asmenų byla“. Pasak instrukcijos, civiliais gyventojais buvo laikomi tie Lietuvoje gyvenantys piliečiai, kurie nėra atsikėlę į Lietuvą ar bolševikų atkelti. Bylos buvo pradedamos už politinius ir kriminalinius nusikaltimus. Okupantų statytiniams (valdžios struktūrų darbuotojams) turėjo būti pildomos „okupacinių pareigūnų anketos“. Bylą pradeda Žvalgybos skyriaus pareigūnas, o esant užtekčiai kaltės įrodymų, ji perduodama karo lauko teismui. Niekas iš baudžiamo asmens artimųjų negali būti baudžiamas, jei nėra tiesioginis nusikaltimo bendrininkas. Nepilnamečiams ir seniems bausmė turėjo būti švelninama. Su likviduotų asmenų lavonais buvo nurodyta elgtis pagarbiai, o jų artimiesiems – garantuoti saugumą, jeigu jie lojalūs sąjūdžiui. Mirties bausmė nubaudę maitintojus, partizanai

privalėjo pasirūpinti „globa šeimos narių, kurie yra jos reikalingi“. Ši instrukcija turėjo būti pagrindinė ir galioti visoje Lietuvoje⁶⁹. Taip atrodė kolaborantų ar kriminalinių nusikaltėlių baudimo tvarkos teorija, t. y. idealus variantas, siekiamybė.

Ar buvo griežtai laikomasi baudžiamuosiuose statutuose išdėstytų normų, elgiamasi pagal nusistatytas taisykles? Pogrindžio drausmės palaikymo ir bausmių reguliavimo dokumentuose atsiskleidė moralinės partizanų vadų nuostatos, kovotojų elgesio siekiamybė, tačiau kasdienybėje tai būdavo įgyvendinama įvairiai. Dėl sunkių veikimo sąlygų, moralinių normų nepaisymo partizanai dažnai pažeidinėjo daugelį taisyklių, statutų ir instrukcijų nurodymų. Troškimas matyti teisų, pavyzdžingą ir nepriekaištingai veikiantį karį retokai sutapdavo su rūsčia kovos realybe.

BAUDŽIAMOSIOS POLITIKOS POKYČIAI IR POGRINDŽIO PADARYTI NUOSTOLIAI

Pasipriešinimo išsekimas ir naujų kovos formų paieška. 1949 m. sausio 9 ir 16 d. vyko rinkimai į liaudies teismus. Oficialiais duomenimis, balsavo 98,5 proc. rinkėjų. Ginkluoto pogrindžio atoveiksmis buvo gana vangus ir apsiribojo atsišaukimų platinimu. Daugiausia jų išplatinta Prienų, Alytaus ir Lazdijų apskrityse. Vienintelis reikšmingesnis ginkluotas antpuolis įvykdytas Prienų apskrities Birštono valsčiuje, kur apšaudžius sunkvežimį žuvo LKP Prienų apskrities komiteto Kadro skyriaus viršininkas Semionovas, 2 kareiviai ir vairuotojas (1 karys buvo sunkiai sužeistas). Partizanai susirinko nukautųjų ginklus ir dingo⁷⁰. Pažymėtina, kad pogrindis aktyviai rinkimuose dalyvavusių žmonių nebaudė mirtimi (anksčiau tai buvo daroma). Saugumiečiai neužfik-

savo nė vieno rinkėjo sušaudymo atvejo⁷¹. Partizanų vadovybė, matyt, suprato tokių akcijų beprasmiškumą, todėl nelabai kreipė dėmesio į rinkimų spektaklį, kurio pabaiga iš anksto žinoma.

Pasipriešinimo saulėlydžio metais valstybės saugumo slaptųjų bendradarbių vaidmuo kovoje su pagrindžiu nepaprastai išaugo. 1949–1953 m. absoliuti dauguma partizanų žuvo nuo išdavysčių. 1949 m. pradžioje visoje Lietuvoje dar veikė apie 1770 partizanų. Tais pačiais metais net 80 proc. partizanų žuvo ar buvo suimti informatoriui pranešus, 6 proc. – tardymo metu gautų duomenų pagrindu ir tik 14 proc. – dėl kitų priežasčių⁷². 1950 m. pradžioje MGB turėjo žinių apie 1130 veikiančių partizanų. Jų ieškoti saugumiečiams padėjo dauguma iš 7910 įskaitoje figūravusių slaptųjų bendradarbių⁷³. 1951 m. agentūrinį tinklą sudarė 3770 agentų (iš jų 14 vidaus agentų), 21 655 informatoriai, 599 rezidentai ir 615 susitikimų bei konspiracinių butų laikytojų (iš viso 26 639 slaptieji bendradarbiai). Ši „armija“ žmonių skaičiumi net kelis kartus lenkė MGB vidaus kariuomenę. Daugelis informatorių ir agentų neatitiko keliamų reikalavimų, faktiškai nedirbo arba su jais nebuvo palaiškoma nuolatinio ryšio. Visai vengiančių dirbti slaptųjų bendradarbių tais pačiais metais buvo 20 proc., o ketvirtadalį visų pagalbininkų MGB užverbavo prievarta⁷⁴. Saugumiečiai fiziškai nepajėgė vadovauti tokiam milžiniškam agentų tinklui, todėl 1952 m. apie 19 tūkst. (71 proc.) slaptųjų bendradarbių paslaugų buvo atsisakyta⁷⁵. Iš jų net 437 asmenys buvo išbraukti iš sąrašų už išsisukinėjimą nuo užduočių⁷⁶, 120 – už dezinformaciją ir 497 – už sąmoningą ar nesąmoningą išsikonspiravimą. 2 dezinformatoriai, 2 išsikonspiravusius asmenis, 33 abiem pusėms dirbusius žmones MGB patraukė baudžiamajon atsakomybėn⁷⁷. Liko apie 7,7 tūkst. slaptųjų bendradarbių.

Matyt, šis skaičius buvo optimalus. Karinėse operacijose ir pasalose buvo naudojami 6453 stribai⁷⁸.

1951 m. pradžioje 6 apygardose, 13 rinktinių iš viso veikė 986 partizanai. Iš jų 837 priklausė 137 būriams ir 25 slapstėsi pavieniui⁷⁹. Pasipriešinimo judėjimas 1951 m. patyrė didžiulių nuostolių – žuvo 590 partizanų, MGB suėmė 548 rezervininkus ir 10 legalizavo. Be to, MGB suėmė 3437 žmones, iš jų 540 ryšininkų, 791 rėmėją, 1155 priklausančius „antitarybiniam elementui“ ir 403 „nacionalistinių organizacijų ir grupių narius“. Tais pačiais metais Lietuvą nusiaubė vienas didžiausių pokario trėmimų: MGB ištrėmė 5136 šeimas, iš jų 4009 buvo vadinamosios buožių (pasiturinčių ūkininkų) šeimos. 995 partizanų ir rėmėjų šeimos iškeldintos atsakant į „teroristinius aktus“. Iš viso ištremti 20 357 žmonės. Taip pat MGB suėmė 154 savo slaptuosius bendradarbius, iš jų 110 – už ryšį su partizanais ir „veidmainiavimą“, 5 – už dalyvavimą antisovietinėje veikloje. 11 slaptųjų bendradarbių pasirinko laisvės kovotojo kelią, 176 buvo ištremti⁸⁰.

1952 m. sausio 1 d. MGB įskaitoje figūravo 780 partizanų. Iš jų 660 priklausė 105 grupėms ir 76 slapstėsi pavieniui. Be to, respublikoje tuomet gyveno 8936 legalizuoti asmenys: 2664 buvę partizanai, 4696 vengusieji mobilizacijos į sovietinę armiją arba dezertyrai ir 1576 kiti nelegaliai gyvenę asmenys⁸¹. Ši statistika iškelia keblų klausimą – kur dingo dar apie 27 tūkst. legalizuotųjų⁸²? Galima numanyti, kad vieni jų buvo suimti ar ištremti, nužudyti stribų ir saugumiečių, kiti grįžo į mišką, išvyko į kaimynines respublikas, mažą dalis buvo sušaudyta pačių partizanų. Minėti skaičiai tik patvirtina liūdną 1945 m. nėjusių legalizuotų partizanų prognozes. Totalitarinis režimas paliko ribines mirties, lagerio, tremties, išdavystės ar labai trapios laisvės alternatyvas. Gali būti, kad anksčiau ar vė-

liau buvo represuota dauguma legalizuotų pasipriešinimo dalyvių.

1948–1951 m. masiniai trėmimai, areštai iš esmės sunaikino socialinę pasipriešinimo bazę, pakeitė visuomenės socialinių sluoksnių santykį. Laisvės kovotojų palaikymas tapo neperspektyvia, mirtiną pavojų keliančia veikla. Pasipriešinimą rėmę ir pasiturintys ūkininkai buvo išstumti iš Lietuvos. Nuvarginti, įbauginti žmonės beveik atsi-ribojo nuo laisvės kovotojų. Pogrindį rėmė tik labai nedidelė ištikimiausia rizikuojančių ūkininkų dalis. Labai padaugėjo civilių (ne informatorių) savanoriškų įskundimų ir išdavysčių. Negana to, saugumo karininkams vis dažniau pavykdavo užverbuoti rėmėjus, ryšininkus, rezervininkus, slapta suimtus partizanus. Remdamasis jų tardymo metu pateiktais parodymais, MGB sudavė pogrindžiui skaudžiausius smūgius. MGB specialiosios grupės, sudarytos iš užverbuotų buvusių partizanų (neretai vadų), skverbėsi į organizacines pogrindžio struktūras, taip naikindamos jas iš vidaus. Tokiam infiltravimui partizanai negalėjo nieko priešpriešinti. Kovoti su šiais pačiais pavojingiausiais agentais iš esmės buvo neįmanoma.

1951 m. pabaigoje suvarius kaimo gyventojus į kolūkius ir pasibaigus kaimo sovietizavimo procesui bei dar labiau išaugus vienaip ar kitaip bendradarbiaujančių su komunistine valdžia gyventojų skaičiui, pogrindžiui reikėjo imtis kitokių kovos priemonių. 1952 m. sausio 1 d. komunistinio jaunimo (LLKJS) gretos turėjo 84,5 tūkst. narių⁸³. Užkirsti kelio bendradarbiavimui su valdžia buvo neįmanoma. Pats bendradarbiavimas jau tapo labiau karjeros, įsitvirtinimo gyvenime veiksmu, o ne priešiška tautai veikla. Partizanai matė, kad represijos nedaro ir negali daryti didesnio poveikio bendrai politinei padėčiai ir jų saugumui. Norėdami išvengti lagerių, tremties ir išlikti, civiliai pakludavo valdžios nurodymams, o kilus

dilemai, ką pasirinkti, saugesne išeitimi laikė bendradarbiavimą su vietine administracija, o ne pogrindžio rėmimą. A. Ramanauskas-Vanagas 1952 m. pradžioje atsiminimuose rašė: „Ir štai tokiomis neįsivaizduojamai sunkiomis bei pavojingomis aplinkybėmis turi kovoti ir veikti partizanai dar ir šiandien. Tiesa, dauguma jų jau garbingai žuvę nelygioje kovoje, o kiti, kuriems dar yra lemta tęsti šventą Lietuvos laisvinimo kovą, turi keisti savo kovos metodus bei priemones. Šiandien neįmanoma išnaikinti visus šnipus ir kitus tautos išgamas. [...] Dabar stengiamasi mažiau judinti ir pačius šnipus, geriau aplenkti juos ir perspėti gyventojus saugotis jų spendžiamų spąstų. [...] Šiandien, esant tokiam skaičiui šnipų ir į juos panašių tautos išgamų, jokių būdu neįmanoma suregistruoti visus jų padarytus nusikaltimus ir tuos dokumentus išsaugoti ateičiai.“⁸⁴ Panašiai mąstė dauguma partizanų, todėl karo lauko teismų veikla gerokai aprimo. Dažniausiai kolaborantai buvo sušaudomi tik išaiškėjus akivaizdžiai išdavystei ar pareigūnams uoliai atliekant valdžios nurodymus, kurie gyventojams darydavo ypatingą žalą, pavyzdžiui, vykdam teisminį ūkininkų persekiojimą, turto nusavinimą ar kitokį ekonominį ir psichologinį smurtą.

Pasikeitusius kovos su kolaboravimu kaltinamais gyventojais būdus iliustruoja sušvelnėję Tauro ir Vytauto apygardų partizanų veiksmas. Kovos taktikos pokyčius liudija Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vadų 1950 m. pabaigoje priimtas sprendimas. Matydami kraujo liejimo beprasmiškumą, vadai nutarė komunistų valdžios talkininkus iš kaimo išginti nesigriebdami kraštutinių priemonių. Laisvės kovotojai atvykdavo pas sovietų valdžios rėmėją, išaiškindavo tokiam, kuo jis kaltinamas, ir liepdavo pasirašyti pasižadėjimą, kad vienas arba su šeima visam laikui išvyks į miestą. Pažado neįvykdžius, turėjo įsigalioti mirties bausmė⁸⁵. Kažin ar

tokio grasinimo galėjo nepaisyti režimo rėmėjai, ypač tie, kurie gyveno vienkiemiuose. Šis kovos būdas buvo paprastas, bekraujis ir veiksmingas.

Tauro apygardos vadas Viktoras Vitkauskas-Saidokas 1950 m. pradžioje išleido operatyvinį įsakymą, kuriame pažymėjo, kad nepakankamai dėmesio skiriama jaunajai lietuvių tautos kartai, nes „nesubrendusį jaunuolio ar jaunuolės protą“ priešas klasta stengiasi patraukti į savo stovyklą. Apygardos rinktinių ir tėvūnių vadai buvo įpareigoti aplankyti mokytojus, verbuojančius pionierius bei komjaunuolius, ir asmeniškai paaiškinti pionierių bei komjaunuolių „organizacijų tikslus ir daromą žalą tautai bei jaunimui“. Vadai turėjo aplankyti pionierių ir komjaunuolių tėvus, išaiškinti jiems, ko per šias organizacijas siekia bolševikai. Tuos mokytojus, tėvus ir vyresniojo amžiaus komjaunuolius, kurie ir toliau dirbs „pražūtingą tautai ir jaunajai kartai darbą“, buvo įsakyta bausti piniginėmis bandomis: nepaklausius pirmo įspėjimo – iki 100 rb, antro – iki 300 rb, o jiems rodant priešišką nusistatymą pagrindžio organizacijai ir sąmoningai nevykdant partizanų direktyvų, „pasielgti kaip su tautos išdavikais“⁸⁶. Vykdydami vadovybės įsakymą, rinktinės vadai laiškais ar kitais būdais įteikdavo pionierių ir komjaunimo organizacijų vadovams įspėjimo lapelius⁸⁷. Panašiai buvo elgiamasi ir kituose Lietuvos regionuose.

Vytauto apygardos štabo viršininkas leitenantas Vincas Žaliaduonis-Rokas 1949 m. pabaigoje savo daliniams išsiuntė tarnybinį raštą „Šis tas iš partizanų taktikos“⁸⁸, kurio viename skyriuje, pavadintame „Kaip elgtis su civilinės ir karinės administracijos organais?“, rašoma: „Dar ir dabar dauguma partizanų klaidingai mano, kad jeigu kas iš lietuvių tarnauja kokioje nors įstaigoje, tai jis jau komunistas, jis yra didžiausias mūsų priešas, kuris reikia naikinti be pasigailėjimo. Tas ypač ryškiai buvo jaučiama pradžioje

mūsų partizaniškos kovos ir to pasėkoje buvo sunaikinta nemaža žmonių, kurie nieko bendro neturėjo su komunizmu, su mūsų priešu, o buvo toki pat lietuviai kaip ir mes. Dar blogiau! Šis mūsų neapgalvotas žingsnis daugelį mūsų tautiečių nugrėžė nuo mūsų, įdavė jiems ginklą į rankas prieš mus. Patys pasidarėme sau daugiau priešų ir pradėjome brolių žudišką kovą visai be reikalo. Jeigu yra valdžia – bus ir civilinė administracija, o jeigu ji bus – geriau tegu susideda iš savo tautiečių, o ne iš okupantų, žydų, vietinių maskolių ir t. t. Mūsų uždavinys juos pamokyti, kokiais būti tarnautojais: visur ir visada būti lietuviu, lietuviui visuomet padėti, neprisidėti prie naikinimo tautos. Žodžiu, diegti vienybės idėją. Bus geriau mums ir mūsų tautai, jeigu mes nuo tokių tarnautojų neatsiskirsime kaip nuo priešų, o stengsimės ir toliau su jais skaitytis kaip su savo tautiečiais, kaip su broliais, kurie kenčiame vieną priespaudą, vieną terorą.“⁸⁹ Ginkluotus civilius gyventojus V. Žaliaduonis-Rokas suskirstė į tris grupes ir kiekvieną jų įvertino. Pirmąją, anot jo, sudarė įsitikinę sovietinės santvarkos šalininkai, nusistatę kovoti su pogrindžiu. Šiuos reikėjo naikinti. Antrajai priklausė norintys apsiginti nuo plėšimų. „Prieš šią kategoriją neretai kalti mes patys. Kame reikalas? Reikalas tame, kad mūsų tarpe buvo vienas kitas toks, kuris dabartinę savo padėtį išnaudojo blogam, užsiėmė plėšimu, norėjo įsigyti lengvu būdu turto ateičiai. Tiesa, tokių nedaug buvo. Gaila, kad dėl mūsų pačių neryžtingumo nebuvo tokie veiksmai užgniaužiami pačioje pradžioje, neleidžiant pakenkti visam partizanų vardui“⁹⁰, – savo nurodymuose rašė partizanų vadas. Šių žmonių, V. Žaliaduonio-Roko nuomone, jokių būdu negalima buvo bausti mirtimi. Į trečiąją grupę įėjo tie, kuriems ginklas buvo įbruktas prievarta. Jų taip pat buvo negalima liesti. Priešo slaptuosius informatorius V. Žaliaduonis-Rokas suskirstė į dvi rūšis: dirbančius iš idėjos, kuriuos rei-

Represinių struktūrų, partinių ir sovietinių aktyvistų bei civilių gyventojų nuostoliai karinių operacijų ir partizanų antpuolių metu 1949–1953 m. (statistinės analizės duomenys ir rezultatai). Atlikus daugelio šaltinių analizę, pavyko nustatyti apytikrius represinių struktūrų, partinių ir

sovietinių aktyvistų bei civilių gyventojų nuostolius 1949–1953 m., kurie apibendrinti toliau pateikiamose lentelėse. 2 lentelėje žuvusių MGB ir MVD darbuotojų skaičiai šiek tiek skiriasi nuo pateiktų 3 lentelėje, kurie yra tikslesni.

2 lentelė. 1949–1952 m. partizanų puolimų metu nukautų ir sušaudytų žmonių skaičius

Metai	1949	1950	1951	1952	Iš viso
Įvykdyta antpuolių	560	285	187	93	1125
Jų metu žuvo žmonių	1018	494	272	92	1876
Iš jų					
MGB darbuotojų	1	1	1	–	3
MVD darbuotojų ir milicininkų	14	12	4	3	33
MGB kariuomenės kariškių	8	–	–	–	8
Sovietinės armijos kariškių	2	–	–	–	2
stribų	21	12	6	1	40
partinių ir sovietinių aktyvistų	122	83	52	17	274
kolūkiečių ir tarybinių ūkių darbuotojų	227*	178**	153***	45	603
varginių ūkininkų	193	29	–	–	222
vidutiniokų ūkininkų	273	134	31****	7*****	445
pasiturinčių ūkininkų	34	3	–	–	37
darbininkų	15	8	1	5	29
tarnautojų	29	33	17	5	84
kitų civilių gyventojų	76	1	7	9	93
Iš visų sunaikintųjų:					
VKP(b) narių ir kandidatų į narius	20	16	24	3	63
VLKJS narių	25	5	5	3	38

* Kitur – 269. Žr.: LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 m. sausio 24 d. pažyma LKP CK sekretoriui A. Sniečkui apie banditų išpuolių metu 1949, 1950 ir 1951 m. žuvusių piliečių skaičių pagal socialinę padėtį, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 56/30, l. 14.

** Kitur – 195. Žr.: ibid.

*** Kitur – 179. Žr.: ibid.

**** Kitur – 29. Žr.: ibid.

***** Kitur – 4. Žr.: LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojo plk. L. Martavičiaus 1953 m. gegužės 18 d. pažyma apie banditinius antpuolius Lietuvos SSR per 1952 m., ibid., b. 56/44, t. 1, l. 224.

Šaltiniai: LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 m. sausio 24 d. pažyma LKP CK sekretoriui A. Sniečkui apie banditų išpuolių metu 1949, 1950 ir 1951 m. žuvusių piliečių skaičių pagal socialinę padėtį, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 56/30, l. 14; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 m. rugpjūčio 21 d. pažyma apie

įvykdytus banditinius antpuolius ir jų metu patirtas netektis nuo 1949 m. sausio 1 d. iki 1952 m. rugpjūčio 1 d., *ibid.*, l. 132; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. sausio mėn. pažyma apie banditinius antpuolius ir netektis jų metu per 1952 m., *ibid.*, b. 56/44, l. 42.

3 lentelė. 1949–1953 m. ginkluoto pagrindžio antpuolių metu padaryti nuostoliai

	Metai Nuos- tolių pobūdis	1949	1950	1951	1952	1953	Iš viso
1. MGB darbuotojai	nukauta sužeista dingo be žinios	2 – –	1	1	–	– – –	2 2 –
2. MVD darbuotojai ir mili- cininkai	nukauta sužeista dingo be žinios	18 7 –	17	4	3	– – –	42 7 –
3. MGB kariuomenės ir Sovietinės armijos karininkai	nukauta sužeista dingo be žinios	10 2 –	–	–	–	– – –	10 2 –
4. MGB kariuomenės ir Sovietinės armijos kareiviai	nukauta sužeista dingo be žinios	+	–	–	–	– – –	– – –
5. Stribai	nukauta sužeista dingo be žinios	21 3 –	12	6	1	1 – –	41 3 –
Iš viso (1–5 eilutės)	nukauta sužeista dingo be žinios	51 12 –	30	11	4	1 – –	97 12 –
6. Partiniai ir sovietiniai aktyvistai	nukauta sužeista dingo be žinios	122 17 –	83	52	17	1 – –	275 17 –
7. Civiliai gyventojai	nukauta sužeista dingo be žinios	843 3	386	209	71	13 – –	1522 – 3
Iš viso (1–7 eilutės)	nukauta sužeista dingo be žinios	1016 99 a 3	499	272	92 13 a	15 5 a –	1894 117 3

4 lentelė. Represinių struktūrų, partinių ir sovietinių aktyvistų nuostoliai karinių operacijų metu 1949–1953 m.

	Metai Nuos- tolių pobūdis	1949	1950	1951	1952	1953	Iš viso
MGB darbuotojai	nukauta sužeista dingo be žinios	16 15 – b	6	6 12	5	2 6 – c	35 33 –
MVD darbuotojai ir milicininkai	nukauta sužeista dingo be žinios	+	+	+	2	– – –	2 – –
MGB kariuomenės ir Sovietinės armijos karininkai	nukauta sužeista dingo be žinios	43 71 –	25	15 17	13 14 – d	1 3 – c	97 105 –
MGB kariuomenės ir Sovietinės armijos kareiviai	nukauta sužeista dingo be žinios	+	+	+	+	1 10 – d	1 10 –
Stribai	nukauta sužeista dingo be žinios	37 29 –	28	23 13	12 4 – d	1 1 – d	101 47 –
6. Partiniai ir soviet- iniai aktyvistai	nukauta sužeista dingo be žinios	6 6 –	3	–	–	– – – c	9 6 –
Iš viso	nukauta sužeista dingo be žinios	102 121 –	62	44 42*	35 b 18 –	5 21 a	248 202 –

5 lentelė. Represinių struktūrų, partinių ir sovietinių aktyvistų bei civilių gyventojų nuostoliai karinių operacijų ir ginkluoto pogrindžio antpuolių metu 1949–1953 m. (3 ir 4 lentelių sudėtiniai duomenys)

	Metai Nuos- tolių pobūdis	1949	1950	1951	1952	1953	Iš viso
1. MGB-MVD darbuotojai ir milicininkai	nukauta sužeista dingo be žinios	36 22 –	24	11	10	2 – –	83 22 –
2. MGB kariuomenės ir Sovietinės armijos kariškiai	nukauta sužeista dingo be žinios	53 73 –	25	15	13 14 –	1 13 –	200 100 –
3. Stribai	nukauta sužeista dingo be žinios	58 32 –	40	29 13 –	13 4 –	2 1 –	142 50 –
Iš viso (1–3 eilutės)	nukauta sužeista dingo be žinios	147 127 –	89	55 13 –	36 18	5 14 –	332 172 –
4. Partiniai ir sovietiniai aktyvistai	nukauta sužeista dingo be žinios	127 23 –	86	52	17	1 – –	283 23 –
5. Civiliai gyventojai	nukauta sužeista dingo be žinios	843 3	386	209	71	13 – –	1522 – 3
Iš viso (4–5 eilutės)	nukauta sužeista dingo be žinios	970 23 3	472	261	88	14 – –	1805 23 3
Iš viso (1–5 eilutės)	nukauta sužeista dingo be žinios	1117 150 3	561	316	124 18	19 14 –	2137 182 3

3–5 lentelių paaiškinimai. Brūkšnys žymi, kad nuostolių nėra; tuščia vieta – kad duomenų nerasta. Kryžiuokas rodo, kad duomenys įeina į ankstesnės eilutės skaičius, žvaigždutė žymi, kad duomenys neišsamūs (daugiau kaip). Raidžių reikšmės: a – šie duomenys gauti ne sudėjus lentelėje esančius skaičius, o paimti iš atskirų dokumentų; b – iki spalio 1 d.; c – iki spalio 25 d.; d – iki rugpjūčio 21 d.

Šaltiniai: LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 m. sausio 24 d. pažyma LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, LYA, f. K-1, ap. 56, b. 30,

l. 14; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 m. rugpjūčio 21 d. pažyma apie karinių operacijų metu patirtus nuostolius, *ibid.*, l. 131; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 m. rugpjūčio 21 d. pažyma apie banditinių išpuolių metu patirtus nuostolius, *ibid.*, l. 132; LSSR MGB organų 1949 m. sausio 1–1949 m. gruodžio 31 d. kovos su ginkluotu pogrindžiu ir užregistruotų banditinių išpuolių apskaitos žurnalas, *ibid.*, ap. 38, b. 16, l. 1–259; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 m. sausio 14 d. tarnybinis raštas SSSR 2-osios vyriausiosios valdybos

viršininko pavaduotojui plk. Novikui, *ibid.*, ap. 56, b. 30, l. 8; LSSR vidaus reikalų ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. balandžio 18 d. pažyma apie LSSR MVD darbo rezultatus 1952 m., *ibid.*, b. 45, l. 103; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. sausio 16 d. pažyma, *ibid.*, b. 44, t. 1, l. 47; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. sausio 19 d. raportas SSSR MGB apie LSSR MGB agentūrinį-operatyvinį darbą kovojant su nacionalistiniu pagrindžiu 1952 m., *ibid.*, b. 43, t. 3, l. 98; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 m. gruodžio mėn. ataskaita SSSR valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui apie LSSR MGB darbo likviduojant nacionalistinį pagrindį ir ginkluotas gaujas rezultatus 1952 m., *ibid.*, l. 119; LSSR vidaus reikalų ministro plk. K. Liaudžio 1954 m. sausio mėn. tarnybinis raštas SSSR vidaus reikalų ministrui gen. plk. S. Kruglovui, *ibid.*, ap. 55, b. 1, l. 1–2; LSSR MVD organų 1953 m. sausio 1–1953 m. gruodžio 31 d. įvykdytų operacijų ir patirtų nuostolių apskaitos žurnalas, *ibid.*, ap. 51, b. 27, l. 1–200; LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojo L. Martavičiaus 1953 m. gegužės mėn. pažyma apie LSSR MVD darbo rezultatus nuo 1953 m. sausio 1 d. iki 1953 m. gegužės 18 d., *ibid.*, ap. 56, b. 44, t. 1, l. 215; LSSR vidaus reikalų ministro J. Vildžiūno 1953 m. rugpjūčio 8 d. specialus pranešimas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, *ibid.*, l. 328; LSSR MVD 4-osios valdybos viršininko mjr. P. Raslano 1953 m. spalio 25 d. pažyma, *ibid.*, b. 43, l. 1; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 m. rugsėjo 30 d. pažyma apie LSSR MGB kovos su nacionalistiniu pagrindžiu ir gaujomis rezultatus nuo 1944 m. liepos 15 d. iki 1952 m. spalio 1 d., *ibid.*, b. 30, l. 175; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. sausio 19 d. pažyma apie banditinius išpuolius ir netektis dėl jų Lietuvos SSR teritorijoje nuo 1944 m. liepos 15 d. iki 1952 m. gruodžio 31 d., *ibid.*, b. 45, l. 52; H. Šadžius, „1944–1945 metai: sovietinė prievartos mašina prieš ginkluotą pagrindį Lietuvoje“, *Lietuvos rytas*, 1994, sausio 29; vasario 5, 12, 19, 26; kovo 12, 19, 26, 29; balandžio 2, 9; *Lietuvos partizanų...*, p. 233–234, 345–347, 499–500.

IŠVADOS

1. Paskutiniam pasipriešinimo laikotarpiui (1949–1953 m.) būdinga ginkluoto pagrindžio pajėgų išsekimas, kovos su kolaboravimu silpnėjimas. Nors išdavysčių skaičius ir

bendradarbiavimo su valdžia mastas išaugo, visuomenės parama partizanams gerokai sumažėjo. Prisitaikymo prie esamos padėties nuotaikos apėmė plačius visuomenės sluoksnius, todėl partizanų kovos būdai ir priemonės švelnėjo. Vyravo žodiniai ar raštiški išpėjimai. Mirties bausmės dažniausiai taikytos uoliausiems valdžios talkininkams. 1951 m. pabaigoje kolektyvizacija ir sovietizavimas ėjo į pabaigą, represijos prieš valdžios bendradarbius nebeteko aktualumo ir prasmės.

2. 1949 m. LLKS, kaip aukščiausioji Lietuvos politinė ir karinė vadovybė, suvienodino visuomeninius santykius reguliuojančius aktus ir galutinai įteisino bausmių kolaboravimu kaltinamiems asmenims vykdymo tvarką. Teisdamos kolaboravimu ar kriminaliniais nusikaltimais įtariamus asmenis, visos apygardos turėjo griežtai vadovautis LLKS Baudžiamuoju statutu.

3. Tyrimo metu nustatyti ir lentelėse pateikti duomenys atskleidžia, kad paskutiniais pasipriešinimo metais iš esmės buvo kovojama su partiniais ir sovietiniais aktyvistais bei bendradarbiavimu kaltinamais civiliais. Antpuoliai prieš MGB pareigūnus, MGB kariuomenės kariškius, MVD darbuotojus ir sribus tapo nereikšmingu ir antraeilium dalyku.

4. Naujų istorijos šaltinių analizė nepatvirtina dalies visuomenės istorinėje sąmonėje glūdinčios versijos apie pasipriešinimo išsigimimą paskutiniais metais dėl padažnėjusių beprasmių civilių gyventojų ir jų šeimų žudynių. Atvirkščiai, galima kalbėti apie gerokai sušvelnėjusią, palyginti su 1946–1948 m., kovos su kolaborantais taktiką. Teroristinių akcijų (šeimų žudymų) ir ekscesų prieš civilius ir sovietinius aktyvistus sumažėjo. Paskutiniame kovos etape pagrindis beveik nebevykdė plataus masto baudžiamųjų akcijų ne vien dėl to, kad praretėjo pačių partizanų gretos, bet ir dėl pagrindžio baudžiamosios politikos kolaborantų atžvilgiu pokyčių.

Nuorodos

¹ M. Pocius, „Partizanų kova su čekistų slaptaisiais bendradarbiais: Pietų Lietuva 1945–1947 m., *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001, Vilnius, 2002, t. 2, p. 161–186.

² V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius, 1994, p. 56.

³ A. Rakūnas, *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 m.*, Vilnius, 1976, p. 134–214; S. Laurinaitis, A. Rakūnas, *Kovoje už socialistinę Lietuvą*, Vilnius, 1983, p. 54–132.

⁴ K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius, 1990, p. 361–400.

⁵ N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai*, Vilnius, 1997, p. 47–50, 101–106, 123–126.

⁶ N. Gaškaitė-Žemaitienė, *Žuvusiųjų prezidentas: Jono Žemaičio biografija*, Vilnius, 1998, p. 8, 14, 70, 98–99, 164, 211–212.

⁷ N. Gaškaitė, „Partizanų mirties nuosprendžiai: prasimanymai ir tikrovė“, *Laisvės kovų archyvas*, 1996, Nr. 18, p. 93–110; N. Gaškaitė, „Partizanų garbė“, Partizanų kovos Šiaulių krašte: Archyvinė medžiaga, atsiminimai, Šiauliai, 1996, p. 4–14; N. Gaškaitė-Žemaitienė, „Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio strategija“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 1(5), p. 24–40; N. Gaškaitė, „Ką sako partizaninio karo statistika“, *Laisvės kovų archyvas*, 1996, Nr. 17, p. 54–63.

⁸ N. Gaškaitė-Žemaitienė, „MGB-KGB agentūra okupuotoje Lietuvoje“ (toliau – N. Gaškaitė-Žemaitienė, „MGB-KGB agentūra...“), *Genocidas ir rezistencija*, 1997, Nr. 2, p. 97–105; N. Gaškaitė-Žemaitienė, „The Partisan War in Lithuania from 1944 to 1953“, *The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States*, Vilnius, 1999, p. 23–45.

⁹ N. Gaškaitė, „Partizanų baudžiamoji teisė“, *Lietuvos aidas*, 1994, sausio 5.

¹⁰ *Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952 m.): Dokumentų rinkinys* (toliau – *Lietuvos partizanų Tauro...*), Vilnius, 2000.

¹¹ *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.): Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2003.

¹² *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė (1945–1950 m.): Dokumentų rinkinys* (toliau – *Lietuvos partizanų Vytauto...*), Vilnius, 2003.

¹³ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save. 1944–1956 m.: Partizanų spaudos publikacijos*, sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė, Vilnius, 1998.

¹⁴ *LLKS teisiniai norminiai dokumentai: Sa-*

vanoriškosios krašto apsaugos tarnybos savanorio bibliotekėlė (toliau – *LLKS teisiniai norminiai...*), Vilnius, 1995.

¹⁵ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3.

¹⁶ Ibid., b. 44618/3.

¹⁷ *Nouvelle Encyclopedie Bordas*, Paris, 1989, vol. 2, p. 1173.

¹⁸ K. Girnius, „Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas“, *Naujoji romuva*, 1996, Nr. 2.

¹⁹ *Lietuvos TSR istorija*, Vilnius, 1975, t. 4, p. 202–206.

²⁰ Laisvės kovotojų partizanų atsišaukimas į gyventojus, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 20, l. 75.

²¹ LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo P. Kapralovo 1949 m. vasario 4 d. pažyma A. Sniečkui, ibid., ap. 3, b. 320, l. 52.

²² *Prisikėlimo ugnis* (Prisikėlimo apygardos leidinys), 1948 m. spalio 1 d., Nr. 6, Genocido aukų muziejaus fondai (toliau – GAMF), GEK 2030, inv. Nr. 85.

²³ Kitais duomenimis, 1949 m. vasario 1 d. Lietuvoje veikė 1770 partizanų. Žr.: A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 282.

²⁴ Valstybės saugumo ministro pavaduotojo plk. Župikovo 1952 m. balandžio 16 d. pažyma apie lietuvišką nacionalistinę pogrindį ir LSSR MGB organų darbo rezultatus, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 146, l. 60.

²⁵ Valstybės saugumo ministro pavaduotojo P. Kapralovo 1949 m. balandžio 16 d. pažyma apie kiekį ir skaičių gyventojų ginkluotų grupių kovoje su banditizmu Lietuvos SSR teritorijoje 1949 m. balandžio 15 d., ibid., b. 30, l. 270.

²⁶ *Lietuvos TSR istorija*, p. 205.

²⁷ *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, Vilnius, 1996, p. 311–313.

²⁸ LLKS Tarybos 1949 m. vasario 12 d. nutarimas dėl laisvės kovotojų ir gyventojų santykių pobūdžio, ibid., p. 310–311.

²⁹ Ibid., p. 306.

³⁰ Ibid., p. 318–319.

³¹ A. Ramanauskas-Vanagas, *Daugel krito sūnų...: Partizanų gretose*, Vilnius, 1999, p. 449.

³² LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1949 m. gegužės 8 d. tarnybinis raštas Jūros, Kalnų ir Nemuno sričių vadams, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3 (A. Ramanausko baudž. b.), t. 17, l. 4–5.

³³ Pietų Lietuvos srities vado A. Ramanausko-Vanago 1949 m. birželio 1 d. įsakymas Nr. 14 Dainavos

ir Tauro apygardų vadams, GAME, LSSR VSK prie Ministrų Tarybos sudarytas partizanų dokumentų rinkinys Nr. 2, d. 2, l. 270.

³⁴ *Laisvės kovų archyvas*, 1996, Nr. 16, p. 89.

³⁵ LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralovo 1949 m. rugsėjo mėn. pažyma apie banditinius antpuolius LSSR teritorijoje nuo 1949 m. gegužės 1 d. iki 1949 m. rugsėjo 9 d., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 318, l. 87–89.

³⁶ LLKS laisvės kovotojų partizanų 1949 m. rugpjūčio 15 d. įsakymas Nr. 2 gyventojams, *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 219, l. 73.

³⁷ Saugumo dokumentuose nurodomi Atkočių ir Etykancy kaimai.

³⁸ Kitur – Jalinskienė ir Jalinskas.

³⁹ Valstybės saugumo komiteto prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio 1957 m. liepos 6 d. tarnybinis raštas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 267, l. 90.

⁴⁰ Kitur – Andriukas.

⁴¹ LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralovo 1949 m. lapkričio 7 d. operatyvinė suvestinė Nr. 263 SSSR valstybės saugumo ministrui Abakumovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 326, l. 192; Išrašas iš archyvinės bylos Nr. 38/19, saugomos Valstybės saugumo komitete prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos, apie banditinius pasireiškimus, įvykdytus ginkluotų nacionalistinių gaujų dalyvių, veikusių Lietuvos SSR apskričių teritorijoje nuo 1949 m. liepos 1 d. iki 1949 m. gruodžio 31 d., *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 87, l. 43(81).

⁴² Nuostolių žurnalas, *ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 38/16(595), l. 128–204.

⁴³ Valstybės saugumo darbuotojo mjr. G. Čvanovo išrašas iš archyvinės bylos Nr. 42/34, saugomos KGB prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos, apie banditinius išpuolius, įvykdytus ginkluotų nacionalistinių gaujų dalyvių, veikusių Lietuvos SSR apskričių teritorijoje nuo 1950 m. liepos 1 d. iki 1950 m. gruodžio 31 d., *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 88, l. 45, 58.

⁴⁴ Žemaičių apygardos vado V. Montvydo-Žemaičio 1951 m. sausio 10 d. įsakymas Nr. 1 gyventojams, *ibid.*, f. K-5, ap. 2, b. 12, l. 8.

⁴⁵ Kęstučio apygardos vado A. Bakšio-Germanto 1951 m. vasario 16 d. įsakymas apygardai, GAME, GEK 4630, inv. Nr. 424, l. 628.

⁴⁶ Žemaičių apygardos vado V. Montvydo-Žemaičio 1951 m. gruodžio 30 d. įsakymas apygardai Nr. 12, LYA, f. K-5, ap. 2, b. 12, l. 9.

⁴⁷ Žemaičių apygardos vado V. Montvydo-Že-

maičio 1953 m. sausio 1 d. tarnybinis raštas BUV ir ŠAV apie Žemaičių apygardos veiklą ir nuostolius 1952 m., *ibid.*, l. 25–26.

⁴⁸ Informacijos apie buržuazinių nacionalistų nužudytus asmenis ir teroristinę veiklą visoje Lietuvos teritorijoje 1950–1953 m., *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 88, l. 89–90.

⁴⁹ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 m. sausio 14 d. tarnybinis raštas SSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui gen. lt. L. Canavai, *ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 56/30(397), l. 1–4.

⁵⁰ M. Pocius, „Antisovietinis ginkluotas pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m.: represinių struktūrų nuostoliai ir civilinių gyventojų netektys“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1997, Vilnius, 1998, p. 198–222.

⁵¹ LSSR MGB ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 liepos mėn. tarnybinis raštas LKP(b) sekretoriui A. Sniečkui apie priemones likviduojant buržuazinių nacionalistų ginkluotą gaujas Lietuvos SSR nuo 1952 m. sausio 1 d. iki 1952 m. liepos 1 d., LYA, f. K-1, ap. 10, b. 141, l. 296–298.

⁵² LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojo plk. L. Martavičiaus 1953 m. gegužės 18 d. pažyma apie banditinius antpuolius Lietuvos SSR per 1952 m., *ibid.*, ap. 3, b. 56/44, t. 1, l. 224.

⁵³ *Lietuvos TSR istorija*, p. 203–206.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 209.

⁵⁵ LLKS Tarybos biuletenis Nr. 2, 1950 m. liepos mėn., LYA, f. K-5, ap. 2, b. 18, l. 5.

⁵⁶ *Lietuvos kovų ir kančių istorija: Laisvės kovos 1944–1953 metais*, sud. D. Kuodytė, A. Kašėta, Kaunas, 1996, p. 357.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 357.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 357–358.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 358.

⁶⁰ LLKS Baudžiamųjų nuostatų projektas, *LLKS teisiniai norminiai...*, p. 102.

⁶¹ A. Ramanausko 1956 m. gruodžio 27 d. tardymo protokolas, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 265, l. 24.

⁶² A. Ramanausko 1957 m. gegužės 18 d. tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 1, l. 95.

⁶³ Laikiniai einančio apygardos vado pareigas V. Vitkausko-Saidoko 1949 m. sausio 10 d. įsakymas, *Lietuvos partizanų Tauro...*, p. 343–344.

⁶⁴ LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralovo 1949 m. rugsėjo mėn. pažyma apie banditinius antpuolius LSSR teritorijoje nuo 1949 m. gegužės 1 d. iki 1949 m. rugsėjo 9 d., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 318, l. 87–89.

⁶⁵ Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vado A. Pužo-Gintaro 1950 m. gruodžio 5 d. raportas Nr. 150 apygardos vadui V. Vitkauskui-Saidokui, Tremties ir rezistencijos muziejaus archyvas (toliau – TRMA), 3 rinkinys, GEK-1608.

⁶⁶ Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vado A. Pužo-Gintaro 1950 m. liepos 26 d. įsakymas rinkinei, *Lietuvos partizanų Tauro...*, p. 433–434.

⁶⁷ Tauro apygardos Žalgirio rinktinės vado Sakalo 1951 m. rugpjūčio 5 d. įsakymas Nr. 6 rinkinei, GAME, PJ (DK-2), 1, S GEK 4035, inv. Nr. 851.

⁶⁸ Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vado A. Šermukšnio-Žilvino 1952 m. rugsėjo 15 d. įsakymas Nr. 12 rinkinei, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 226, l. 254.

⁶⁹ LLKS gynybos pajėgų štabo Žvalgybos skyriaus viršininko J. Lukšos-Mykolaicio 1951 m. birželio 15 d. instrukcija Nr. 4 dėl persekiojamų ir baudžiamų asmenų, GAME, LSSR VSK prie Ministrų Tarybos sudarytas partizanų dokumentų rinkinys Nr. 2, l. 234–236.

⁷⁰ LSSR valstybės saugumo ministro D. Jefimovo 1949 m. sausio 9 d. spec. pranešimas SSSR valstybės saugumo ministrui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 324, l. 16.

⁷¹ Ibid.

⁷² N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.* (toliau – N. Gaškaitė ir kt., *Lietuvos partizanai...*), Kaunas, 1996, p. 355.

⁷³ LSSR MGB A skyriaus 1-ojo poskyrio viršininko majoro Suchodolskio (Suchodolskij) 1950 m. kovo 5 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 6, b. 377, l. 99.

⁷⁴ N. Gaškaitė-Žemaitienė, „MGB-KGB agentūra...“, p. 103.

⁷⁵ N. Gaškaitė ir kt., *Lietuvos partizanai...*, p. 386.

⁷⁶ Saugumiečiai vartojo rusišką terminą „dvorušničiat“ – veidmainiauti, dviveidžiauti, t. y. dirbti abiem pusėms.

⁷⁷ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 m. birželio mėn. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 144, l. 11–14.

⁷⁸ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 m. sausio 14 d. tarnybinis raštas SSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui gen. lttn. L. Canavai, ibid., ap. 3, b. 56/30(397), l. 1–4.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Iš viso 1944–1946 m. buvo legalizuota apie 36 tūkst. žmonių.

⁸³ *Lietuvos TSR istorija*, p. 147.

⁸⁴ A. Ramanauskas-Vanagas, op. cit., p. 319–320.

⁸⁵ Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vado A. Pužo-Gintaro 1950 m. gruodžio 5 d. raportas Nr. 150 apygardos vadui V. Vitkauskui-Saidokui, TRMA, 3 rinkinys, GEK-1608.

⁸⁶ Tauro apygardos Vytauto rinktinės vado A. Matusevičiaus-Neptūno 1950 m. balandžio 12 d. operatyvinis įsakymas Nr. 1 rinkinei, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 229, l. 92.

⁸⁷ Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vado A. Pužo-Gintaro 1950 m. gruodžio 5 d. raportas Tauro apygardos vadui V. Vitkauskui-Saidokui, TRMA, 3 rinkinys, GEK-1610.

⁸⁸ *Lietuvos partizanų Vytauto...*, p. 321–334.

⁸⁹ Ibid., p. 322–323.

⁹⁰ Ibid., p. 324.

⁹¹ Ibid., p. 324–325.

⁹² Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vado A. Pužo-Gintaro 1950 m. birželio 28 d. įsakymas Nr. 21 rinkinei, *Lietuvos partizanų Tauro...*, p. 425–426.

⁹³ Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vado A. Pužo-Gintaro 1950 m. spalio 7 d. raportas apygardos vadui V. Vitkauskui-Saidokui, TRMA, 3 rinkinys, GEK-1614.

⁹⁴ Kėstučio apygardos Šalnos tėvūnijos (Aušrelės būrio) vado S. Jurgaičio-Žemaičio ir štabo Visuomenės skyriaus viršininko V. Dautarto-Žaibo 1952 m. kovo 17 d. įsakymas grandies vadui Drąsuoliui, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 223, l. 231.

⁹⁵ Žemaičių apygardos vado V. Montvydo-Žemaičio 1951 m. gruodžio 30 d. įsakymas apygardai Nr. 12, ibid., f. K-5, ap. 2, b. 12, l. 9.

⁹⁶ Valstybės saugumo darbuotojo mjr. G. Čvanovo išrašas iš archyvinės bylos Nr. 46/33, saugomos KGB prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos, apie banditinius išpuolius, įvykdytus ginkluotų nacionalistinių gaujų dalyvių, veikusių Lietuvos SSR apskričių teritorijoje nuo 1951 m. sausio 1 d. iki 1951 m. gruodžio 31 d., ibid., f. 3377, ap. 55, b. 88, l. 137.

⁹⁷ D. Kuodytė, „Vyčių sąjunga“, *Laisvės kovų archyvas*, 1993, Nr. 7, p. 84–134.

Mindaugas Pocius

FIGHT OF THE LITHUANIAN PARTISANS AGAINST COLLABORATION IN 1949–1953

Summary

The last period of resistance (1949–1953) is characterized by the extenuation of the underground forces and weakening of the struggle against collaboration. Even though the number of treasons and a scale of collaboration increased, support of the public to the partisans decreased significantly. Sentiments of the adaptation to the existing situation encompassed the broad layers of society, therefore the methods and measures of the partisan fights became mitigated. Verbal and written warnings prevailed. Death penalties most often were imposed on the most ardent helpers of authorities. Collectivization and Sovietization was nearing completion at the end of 1951; repressions against the collaborators with authorities lost importance and meaning.

In 1949, LLKS (Lithuanian Fight for Freedom Movement), as the supreme political and military government of Lithuania, made acts, which regulated public relations, uniform, and finally legally enforced the procedure of execution of penalties on the persons accused of collaboration. In judging the persons, suspected of collaboration and criminal crimes, all districts had to be strictly guided by the LLKS Penal Statute.

Data identified during investigation and provided in tables reveal that in the last years of resistance, the fight in the essence was directed against party and Soviet activists as well as civil people accused of collaboration. Attacks against MGB officials, MGB Army military men, MVD employees and “stribai” became a matter of minor importance.

Analysis of new historical sources does not confirm the version which is imprinted in the historic consciousness of the public about the degeneration of the resistance in the last years because of the more frequent senseless massacre of civil people and their families. On the contrary, it is possible to speak about the considerably softer tactic of the fight against collaborators, as compared to the years 1946–1948. The terrorist actions (family massacre) and excesses against civil and Soviet activists reduced in number. At the last stage of the fight, the underground almost did not exercise broad-scale punitive actions not only because the ranks of partisans became less, but also owing to the changes in the punitive policy in respect of the collaborators.